

צוותי המומחים של המשבר
צוות רווחה
נייר עמדה מס' 4
מאי 2020

ארגוני החברה האזרחית הערבית בזמן משבר: תחליף למדינה או שותפים שלה?

ד"ר רג'דה אלנאבולסי | המחלקה לעבודה סוציאלית, המרכז האקדמי רופין
ד"ר רנא אסעיד | ביה"ס לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים

תקציר

לארגוני החברה האזרחית במגזר הערבי יש תפקיד כפול: גם לספק לאזרחים הערבים שירותים שמדינת ישראל אינה מספקת להם – וגם לייצג את אותם אזרחים בפני המדינה שמתעלמת מצורכיהם. כל זאת, תוך שהם סובלים מקשיים שהממשלה מערימה בפניהם ומנחיתות תקציבית בהשוואה למקביליהם בחברה היהודית. פעילות הארגונים הערביים חיונית מתמיד נוכח האתגרים העצומים בתחומי הבריאות, התעסוקה והרווחה שמשבר הקורונה מציב בפני החברה הישראלית בכלל והמגזר הערבי בפרט. נייר זה מנתח את תפקידם הכפול של הארגונים הערביים במהלך המשבר, ומציע הקמת ארגון-גג שיתאם בין הפעילות של העמותות השונות ויאפשר להן להתמודד עם הקשיים התקציביים, התפעוליים והפוליטיים הצפויים להן בעתיד הקרוב.

משבר הקורונה מבליט בצורה חסרת תקדים את החשיבות של ארגוני החברה האזרחית הערבית בישראל – אבל גם את המתחים הרבים שמלווים את פעילותם. לארגונים אלה יש תפקיד מרכזי בחיי החברה הערבית גם בימי שגרה, אבל מאז התפרצות המגיפה הם נאלצים, יותר מתמיד, למלא תפקיד כפול: גם לספק לאזרחים הערבים שירותים שמדינת ישראל אינה מספקת להם – וגם להפעיל לחץ בשם אותם אזרחים על ממשלה שמתעלמת מהמצוקות והמצרכים שלהם אפילו בעתות חירום.

החברה האזרחית הערבית-פלסטינית בישראל התפתחה מאוד בעשורים האחרונים. ואכן, מחקרים רבים התמקדו בהיבטים החיוביים של המגמה – למשל, העלייה במספר האקדמאים הערבים, התחזקות התודעה הפוליטית בקרב האוכלוסייה הערבית, המעורבות הגוברת של צעירים ביוזמות חברתיות וקידום סוגיות מגדריות. אלא שזוהי תמונה חלקית בלבד של התופעה. כדי להבין לעומק את הסיבות לצמיחת ארגוני החברה הערבית, חייבים לבחון אותה בהקשר רחב יותר. כלומר, על רקע האפליה המתמשכת של הציבור הערבי מצד מוסדות המדינה.

החברה הערבית סובלת כבר שנים מאי-שוויון חריף במגוון רחב של תחומים: חינוך, רווחה, בריאות, תשתיות, תעסוקה, אכיפת חוק ועוד. יישובים ערביים סובלים ממחסור או מהיעדר מוחלט של אותם שירותים ציבוריים בסיסיים שהמדינה אמורה לספק לכלל אזרחי המדינה. לפיכך, ארגוני החברה הערבית, ובמיוחד ארגוני הנשים, צמחו בחלל שהמדינה הייתה אמורה למלא: היכן שלא סיפקה שירותים כלל או היכן שניסתה לספק אותם, אך נכשלה בגלל היעדר דיאלוג עם החברה הערבית ואי-התאמה תרבותית, לשונית ולאומית.

אבל לא זאת בלבד שהארגונים הערביים נאלצים לשמש תחליף למדינה המועלת בתפקידה – אלא שאותה מדינה גם רואה בהם איום. גישה זו באה לידי ביטוי בהיעדר תמיכה ממשלתית בארגונים הערביים בכלל ובארגונים החברתיים בפרט ובניסיונות המתמשכים להערים קשיים על פעילותם. לפי מאגר הנתונים של "גיידסטאר", קיימות כיום בארץ כארבעת אלפים עמותות ערביות רשומות העוסקות בשלל תחומים – מחינוך והשכלה, דרך בריאות ונשים ועד דת והצלת חיים – כשמתוכנן 1,300 בלבד הן עמותות פעילות. הפער הגדול בין מספר העמותות הרשומות לפעילות מצביע, בין היתר, על חוסר היכולת של ארגונים ערביים לשרוד לאורך זמן. זוהי מגמה שצפויה להחמיר בעקבות המשבר הנוכחי. בנוסף, לפי דוח של מכון וולטר והמרכז לחקר החברה האזרחית והפילנתרופיה, ל-22 עמותות ערביות בלבד – לעומת 875 עמותות יהודיות – יש התקשרות חוזית עם משרד ממשלתי. עוד מנפץ הדוח את המיתוס שלפיו עמותות ערביות מקבלות סיוע ממדינות זרות ומראה שרק 2.4% מהן מקבלות סיוע מ"ישות זרה" בהשוואה ל-0.9% מהעמותות היהודיות.²

עבודת ארגוני החברה הערבית מאומצת במיוחד בימים אלה. הדבר נובע, קודם כל, מהאי-שוויון הבריאותי ארוך השנים, שבגיניו האזרחים הערבים סובלים מפגיעות רבה יותר למגיפה ומנגישות נמוכה יותר לשירותים רפואיים.³ שנית, פעילותם מנסה לפצות על ההזנחה הממשלתית של האוכלוסייה הערבית, במיוחד בתחילת המשבר: היקף בדיקות נמוך יותר בהשוואה לאוכלוסייה היהודית, היעדר חומרי הסברה בשפה הערבית, חוסר התאמה של אתרי אינטרנט מטעם המדינה ועוד. כתוצאה מכך, הארגונים הערביים נאלצים גם למלא את תפקיד הממשלה על-ידי מתן שירותים חלופיים וגם להשמיע בפומבי את זעקת החברה הערבית. כל זאת, בעודם סובלים מנחיתות תקציבית בהשוואה למקביליהם היהודיים.

אחת המשימות העיקריות של הארגונים בשבועות האחרונים היא הנגשת מידע חיוני לאזרחים הערבים – מהנחיות רפואיות ועד זכויות כלכליות. משימה מרכזית נוספת היא חלוקת מזון ומתן סיוע לאוכלוסיות בסיכון: משפחות עניות, נשים וילדים הסובלים מאלימות במשפחה וקשישים שאין ביכולתם לרכוש אוכל ותרופות. בתחום זה בולטת במיוחד הפעילות של עמותות דתיות – למשל, ועדות הסיוע של התנועה האסלאמית ועמותות מטעם הכנסיות – שכללה גם סיוע לאוכלוסיית הפליטים בדרום תל-אביב. דוגמאות נוספות לפעילות אזרחית בזמן המגיפה הן ההרצאות המקוונות של ארגוני הנשים וההתארגנויות של אנשי מקצוע ערבים למתן סיוע רגשי וטיפול לנשים ולמשפחות במצוקה.

¹ ראו ג'מאל, א., אלמוג-בר, מ., קוקבין, ו., ואסעיד, ר. "ארגונים ערביים-פלסטיניים בחברה האזרחית בישראל". תל אביב: מכון וולטר ליבן לחינוך לדו-קיום יהודי-ערבי, 2017.

² שם.

³ ראו: צוותי המומחים של המשבר, צוות בריאות, "מתווה לטיפול במחלות הרקע' של מערכת הבריאות הישראלית אחר המשבר", אפריל 2020.

ארגונים אלה, שנשענים על תרומות מתוך החברה הערבית עצמה וכן על בעלי הון וקרנות פילנתרופיות, נמצאים כיום במלחמת הישרדות כלכלית. כל זאת בשעה שהאתגרים הצפויים להם בעתיד הקרוב גדולים מתמיד. זו הסיבה שצו השעה הוא התלכדות החברה הערבית, על כל גווניה, סביב אותם ארגונים וגיוס המשאבים הדרושים לקיומם: תקציבים ומתנדבים לפעילות ארוכת טווח. בין מתנדבים אלה צריכים להימצא גם מומחים ואנשי מקצוע, אבל גם אזרחים מהקהילות המוחלשות ביותר בחברה הערבית. כך יוכלו הארגונים להביא את תביעות האזרחים הערבים אל שולחן קובעי המדיניות. זה הזמן למסד ולבסס את פעילות הארגונים, מתוך הבנה של גודל האתגר הצפוי להם בתקופת השיקום הארוכה שאחרי המגיפה.

כך או כך, ההתארגנות האזרחית לא אמורה ולא יכולה להחליף את המדינה. למעשה, אחד מתפקידיה העיקריים הוא להבטיח שהמדינה אינה משתמטת מהאחריות הבסיסית שלה כלפי האזרחים הערבים. הממשלה חייבת לקחת אחריות על הבעיות הבריאותיות, החברתיות והכלכליות שמהן סובלת החברה הערבית – על אחת כמה וכמה בעיצומה של מגיפה שאינה מבחינה בין בני-אדם לפי צבע עור, דת או לאום. כדי למלא את חובותיה, הממשלה צריכה לעמוד בקשר רציף עם ארגוני חברה אזרחית כמו, לדוגמה, "הוועד הערבי לחירום" שנוסד על רקע המשבר או "המטה הפמיניסטי היהודי ערבי" שהוקם תוך שיתוף פעולה בין-מגזרי להגנה על האינטרסים של נשים מכל קבוצות האוכלוסייה.

מבחינת היערכות לעתיד, אנו מציעות ללמוד מהמודל של "הוועד הערבי לחירום". לדעתנו, יש צורך בהקמה של ארגון-גג שייצג את המגוון הרחב הקיים בחברה הערבית – מהזרמים המסורתיים והדתיים ועד לקהילה הלהט"בית. ארגון כזה יוכל להשתמש באופן יעיל יותר בתקציבים המפוזרים כיום בין הארגונים השונים, לרכז את דרישות החברה הערבית, להשמיע אותן בזירה הציבורית ולהציג אותן בפני המדינה. ארגוני החברה הערבית צריכים כבר היום להתחיל בגיבוש תוכנית פעולה ליום שאחרי הקורונה: אין מנוס מלחשוב מחדש על סדרי העדיפויות של החברה האזרחית בכל תחומי פעילותה – ולהתאימם לאתגרים שמציבה בפני כולנו המציאות החדשה.